

УДК: [94:316.4] – 058.232.6 (477.5/6) «18/19» (049.32)

М.А. ЯКИМЕНКО

РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ ПРИЙМАКА О.М. «СЕЛЯНСТВО ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ: СОЦІАЛЬНА ІСТОРІЯ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ»

Рецензія на монографію Приймака О.М. «Селянство Південної України: соціальна історія кінця ХІХ – початку ХХ століть». – Запоріжжя: ЗНУ, 2012. – 458 с.

Якименко Микола Андрійович – д.і.н., професор, завідувач кафедри українознавства Полтавської державної аграрної академії

У рецензії охарактеризовано концептуальні положення та висновки монографії О.М. Приймака «Селянство Південної України: соціальна історія кінця ХІХ – початку ХХ століть». Проаналізовано методологічні засади та структуру книги. Підкреслено актуальність та фундаментальність останньої.

Ключові слова: соціальна історія, Південь України, селянство, сільська община, аграрна політика.

В рецензії охарактеризовані концептуальні положення і висновки монографії О.Н. Приймака «Крестьянство Южной Украины: социальная история конца ХІХ – начала ХХ веков». Проаналізовані методологічні основи і структура книги. Підкреслена актуальність і фундаментальність останньої.

Ключевые слова: социальная история, Юг Украины, крестьянство, сельская община, аграрная политика.

This recons of monographu of O.N. Priimak «Peasantry of South of Ukraine: social history of the finish ХІХ – beginning ХХ sentries». It includes analyze of methodology basis end structure of book. After that recons open questions of actuality end fundamentality this book.

Keywords: social history, southern Ukraine, peasants, rural community, agrarian policy.

© М.А. Якименко, 2013

Розбудова державності поставила перед сучасним українським суспільством низку першочергових завдань. Важливе місце серед останніх належить реформуванню аграрного сектора, яке неминуче торкнулося господарської, правової, соціальної, культурної, агрономічної сфер повсякденного життя сільського населення. Розуміння сутності процесів у них неможливе без проведення паралелей з історичним минулим. Збережена соціальна та соціетальна пам'ять селянина, досвід попередніх аграрних перетворень можуть відіграти позитивну роль у ході реалізації державної політики на селі. В цьому руслі розкриті в рецензованій монографії О.М. Приймака питання соціальної історії південноукраїнського селянства кінця ХІХ – початку ХХ ст. набувають не лише суто наукової, але й практичної значущості та актуальності.

Специфіка розкриття обраної О.М. Приймаком теми полягає у багатомірності, багатоманітні, різнобарвності проявів соціального у повсякденному житті досліджуваної спільності. Такий стан речей вимагає від науковця спрямування вектора пошуку не лише на соціальну, а й близькі до неї сфери буденної діяльності. В свою чергу, це обумовило й необхідність залучення до методологічної бази дослідження досягнень таких дисциплін, як історична психологія, краєзнавство, демографія, етнологія, аграрна історія. Поряд із методикою соціальної історії автором широко використовуються базові елементи окремих концепцій з галузей історичної соціології та філософії історії. Саме такий підхід, що цілком може бути названий синтетичним, дозволив О.М. Приймаку цілісно, об'єктивно і неупереджено розкрити всі складові предмета мо-

нографії.

Рецензована робота складається з передмови, чотирьох розділів, післямови, списку використаних джерел і літератури та додатків. Ґрунтовно і переконливо у передмові розкрито питання науково-теоретичної, праксеологічної та освітньої значущості вивчення соціальної історії південноукраїнського селянства доби ринково-капіталістичної трансформації. Детальний історіографічний огляд дозволяє побачити стан наукової розробки теми. При цьому аналіз наукових праць від кінця ХІХ ст. й до сучасності, розкриття проблем їх періодизації дало змогу автору прийти до висновку про синхронний характер розвитку вітчизняної, російської та європейської теорії соціальної історії, а також визначити її статус як мультипарадигмальної. Втім, слід зазначити, що О.М. Приймак не є прихильником поширеної серед західноєвропейських науковців думки про недоречність соціологічного чи історичного статусу дослідника соціальної історії. Застосування для вивчення останньої принципів історичного пізнання та досягнень самостійних історичних наук у поєднанні з доробком спеціальних історичних дисциплін абсолютно чітко, на думку автора рецензованої роботи, окреслює статус фахівця. Розкриваючи питання сутності детермінант розвитку досліджуваної спільності О.М. Приймак концентрує увагу на проблемах місця та ролі її в соціальному просторі Південної України, соціальних вимірів аграрної політики кінця ХІХ – початку ХХ ст., стану сільської освіти, медицини, прирідження в регіоні, зорієнтованості експериментів місцевих землевласників, народників, земських діячів в агрокультурній сфері. Це дало можливість

уточнити, відповідно до особливостей місцевого розвитку, визначення поняття «селянство», відмежувавши його від терміну «сільське населення» й «колоністи». Позичуючи селян до контрагентів соціального простору регіону автор також уточнив соціально-правовий і статусно-рольовий набір перших. Це дало можливість показати стратифікаційну приналежність землеробів до середнього та нижнього класів суспільства в цілому та населення регіону зокрема.

Позитивної оцінки заслуговує здійснений у першому розділі рецензованої монографії аналіз реалізації аграрної політики царського уряду у сільській місцевості. Автор праці зазначив, що необхідність збереження спокою та стабільності обумовила зорієнтованість дій урядів і південноукраїнської адміністрації кінця XIX – початку XX ст. на підтримку традиційних патримоніальних рис у питаннях розвитку сільської медицини, освіти та приривня. Логічно, в цьому руслі, стала характеристика зростання кількості фельдшерських пунктів, земських та церковноприходських шкіл, заснування професійних училищ сільськогосподарського типу, розбудова інфраструктури закладів допомоги найманим сільгоспробітникам, визнання дієвою системи родинної та громадської опіки. Натомість розвиток капіталізму обумовив раціоналізацію аграрної політики, кінцевим етапом якої стала Столипінська реформа.

При цьому, поряд з аналізом зміни її курсу, О.М. Приймак вказав на збіг інтересів прогресивних верств місцевого селянства з вектором аграрних перетворень. Підтвердженням цієї тези стали не лише високі показники виходу з общини, землевпорядних робіт, а й проаналізовані стратегіми поведінки представників різних страт селянства. Вірним, за таких умов, є розуміння О.М. Приймаком фактора соціальної дистанційованості досліджуваної спільності від влади як чинника збалансування цілораціональних та патримоніальних важелів державної політики. Існування соціальної дистанції між селянством, з одного боку, та адміністрацією й іншими контрагентами в регіоні з іншого, було, на думку О.М. Приймака, однією з головних передумов функціонування в середовищі першого механізмів самоорганізації. Висвітленню дієвості останніх присвячено значний масив тексту другого та третього розділів рецензованої монографії. Узвичаєння їх у повсякденному житті південноукраїнського селянства обумовлювало, згідно з концепцією рецензованої праці, статичність етнічної, релігійної, соціальних структур досліджуваної спільності, мінливість демографічної ситуації, пристосування сільської общини до змін у курсі аграрної політики, співіснування протягом кінця XIX – початку XX ст. традиційних і ринково-капіталістичних форм господарської організації,

циклічність життя селянської родини тощо. Суттєвий вплив важелів аграрної політики був, у цьому контексті, помічений і детально досліджений О.М. Приймаком лише в межах соціально-організаційної структури південноукраїнського селянства, у прискоренні темпів його соціального розширення та інтенсифікації всіх напрямків мобільності. Внаслідок такого впливу напередодні 1917 р. сформувалась особливість соціальної стратифікації південноукраїнського селянства, яка, згідно із результатами обробки автором монографії земської статистики, першоджерел поземельного перепису 1916-17 рр. полягала у наявності більш численних прошарків верхніх та стійкої середняцької верств селянства.

Разом з цим, невід'ємною складовою предмета рецензованої монографії виступають норми, цінності, принципи, переконання, упередження, знання, орієнтири соціального характеру, що виступали регуляторною основою повсякденних практик та відносин у середовищі південноукраїнського селянства доби ринково-капіталістичної трансформації. Автор праці поділив їх на три групи – атрактивні, цілораціональні та соціально-ціннісні. Перші дві він чітко співвідносить із патримоніальними та раціональними складовими політики імперських урядів кінця XIX – початку XX ст. на селі, з відповідними рисами поліструктурності, стратифікації, соціальної організації досліджуваної спільності. Третю групу О.М. Приймак охарактеризував у якості, з одного боку, бар'єру, а з іншого – з'єднуючого чинника перших двох. Такий підхід дозволив побачити цілісність, і, в той же час, гнучкість та своєрідність соціальних регуляторів поведінки землеробів Степової України.

У кожній з визначених груп орієнтирів О.М. Приймак знайшов елементи різних типів світогляду, рівнів свідомості, потреб мотиваційної моделі, векторів соціалізації тощо. Пошук співвідношення між ними дозволив зробити висновок про відсутність у селян регіону когнітивного дисбалансу, стійкість тенденції раціоналізації соціальної сфери життя, відсутність радикалізму в мисленні, монолітну єдність господарського прагматизму, норм православ'я та спільнісного самовизначення.

Підтвердженням цих теоретичних позицій слугують реконструйований соціальний образ та портрети південноукраїнського селянства кінця XIX – початку XX ст. Таким чином, монографія О.М. Приймака є цілісним системним дослідженням соціальної історії селян Південної України доби ринково-капіталістичної трансформації. Її структура відповідає сутності теми. Висновки ґрунтовні та логічні. Високий рівень науковості роботи не викликає сумніву. Він є підґрунтям для розуміння багатьох соціальних явищ у сучасному українському селі.